લેખમાળા. નં. ૧.

સ્વદેશી ભાવના.

મહાત્માં ગાંધીજીનું ભાષણ.

સ્વદેશી સભા, કૃષ્ણ બીલ્ડીંગ,
હૉર્નબી રોડ, કોટ,
મુંબઇ.

ૐ

'ચ

૧૦,૦૦૦.] કી. અર્ધો આનો. [જુલાઈ ૧૯૧૯.

સ્વદેશી ભાવના. ×

પ્રથમ તો, તમારી સમક્ષ બોલવાનું કબૂલ કરતાં મને બહુ સંકોચ થયો હતો અને વળી વિષયની પસંદગી કરવામાં મને બહુ મુંઝવણ પડી હતી. મેં એક અતિ નાજુક અને કઠણ વિષય લીધો છે. તે નાજુક છે કારણ કે હું સ્વદેશી વિષે વિલક્ષણ વિચારો ધરાવું છું અને તે કઠણ છે કારણ કે મારા વિચારો રીતસર રજુ કરવા વાસ્તે જેવો જોઇએ તેવો મારો ભાષા ઉપર કાબૂ નથી. મારાં ભાષણમાં તમને ખચિત ઘણી ન્યૂનતાઓ જણાશે, પરંતુ મને ભરોસો છે કે તમે તે દરગુજર કરશો; અને આ બાબત જાણીને તો અવશ્ય કરશોજ કે હું હમણાં જે કંઈ કહેવાનો છું તેમાં એવું કશું નથી કે જેને હું કયારનો આચારમાં મુકતો નહોઉં, અથવા જે યથાશકિત આચરવાની હું તૈયારી કરતો ન હોઉં. તમે ગયે મહિને ભાષણને બદલે પ્રાર્થના કરવા માટેજ એક અઠવાડિયું રાખ્યું હતું એજાણી મને હીંમત આવેછે. હું હમણા જે કંઇ કહેવાનો છું તે સફળ થાય એવી પ્રાર્થના કરતો રહયો છું, અને મને આશા છે કે તમે પણ તેવીજ પ્રાર્થનાથી મારા શબ્દોને વધાવી લેશો.

મેં બહુ વિચાર કર્યા પછી સ્વદેશીનું લક્ષણ બાંધ્યું છે, અને મને લાગ છે કે તેનાથી મારા કહેવાનો ભાવાર્થ બહુ સારી રીતે સમજી શકાશે. સ્વદેશી આપણામાં રહેલી તે ભાવના છે કે જે આપણને આપણી પાસેની

× આ ભાષણ મહાત્મા ગાંધીજીએ ૧૯૧૬ માં મદ્રાસમાં ભરાએલી મિશનરી કૉન્ફરન્સમાં આપ્યું હતું.

પરિસ્થિતીનો ઉપયોગ કરવા અને તેની સેવા કરવા તથા દૂરની પરિસ્થિતીનો ત્યાગ કરવા પ્રેરેછે. દાખલા તરીકે, મારામાં સ્વદેશી ભાવના હોય તો ધર્મના વિષયમાં, મારે મારા બાપદાદાના ધર્મનેજ વળગી રહેવું જોઇએ. તેમ કસ્વાથી હું મારી નિકટની ધાર્મિક પરિસ્થિતીનો ઉપયોગ કરૂં છું. જો મને તેમાં ખામી જણાય, તો તે દૂર કરીને મારે તેની સેવા કરવી જોઇએ. રાજકીય વિષયમાં મારે દેશી સંસ્થાઓનોજ ઉપયોગ લેવો જોઇએ, અને તેની પૂરવાર થયેલી ખામીઓ કાઢી નાખીને મારે તેની સેવા કરવી જોઇએ. આર્થિક વિષયમા મારે મારી પાસે વસનારાઓએ ઉત્પન્ન કરેલી વસ્તુઓનોજ ઉપયોગ કરવો જોઇએ, એને જે ઉદ્યોગમાં ન્યૂનતા જણાય તે દૂર કરીને તેને પગભર કરી મારે તેની સેવા કરવી જોઇએ. એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે જો સ્વદેશી ભાવનાનુસાર આચરણ કરવામાં આવે, તો સત્યયુગ જલદી આવે. પણ સત્યયુગને આપણા પોતાના વખતમાં જોવાની આશા ન રાખવા છતાં, આપણે તે માટેનો પ્રયત્ન છોડી દેતા નથી; તેવીજ રીતે, અનેક પેઢીઓ સુધી સ્વદેશીની પૂર્ણ સિદ્ધિ ન થાય, તોય આપણે તે માટેના પ્રયત્નનો ત્યાગ ન કરવો જોઇએ.

સ્વદેશીનાં ઉપર વર્ણવેલાં ત્રણ ક્ષેત્રોનો આપણે ટુંકમાં વિચાર કરશું. હીંદુધર્મ પરંપરાને જાળવી રાખે છે, તેથી કરી તે જબરદસ્ત સત્તાવાળો થયો છે. આમ થવાનું કારણ એ છે કે તેનાં મૂળમાં સ્વદેશી ભાવના રહેલી છે. તે અત્યંત સહિષ્ણુ છે, કારણ કે તે કોઇ પાસે ધર્મની ફેરબદલી કરાવતો નથી, અને જેમ તેનો વિકાસ ભુતકાળમાં થતો જણાયો છે તેમ આજે પણ થઈ શકે છે. કેટલાક ખોટી રીતે માને છે તેમ હિંદુધર્મે બૌદ્ધધર્મને હાંકી કાઢયો નથી, પરંતુ તેણે તે ધર્મને પોતામાંજ મેળવી દીધો છે. સ્વદેશી ભાવનાને લઇને હિંદુ પોતાનોં ધર્મ બદલવા ના પાડે છે. તેમ કરવામાં તેની એવી કંઈ ખાસ માન્યતા હોતી નથી કે હિંદુધર્મ સર્વોત્તમ ધર્મ છે; પરંતુ, તે જાણે છે કે તે પોતે તેમાં સુધારા દાખલ

કરીને તેને ન્યૂનતારહિત બનાવી શકે છે. આજે મેં હિંદુધર્મ વિષે કહ્યું છે તે હું માનું છું કે જગતના બીજા મ્હોટા ધર્મોને પણ લાગુ પડે છે. છતાં એટલું તો ખરૂં કે હિંદુધર્મની બાબતમાં આમ ખાસ કરીને છે. જે વાત કહેવાને હું મથી રહ્યા છું તે હવે હું જણાવી શકીશ. હિંદમાંની મ્હોટી ધર્મપ્રચારક સંસ્થાઓએ હિંદ માટે જે કંઇ કર્યું છે અને કરે છે તે વાસ્તે હિંદ તેનો બહુ ઋણી છે. પરંતુ જે મેં કહ્યું છે તેમાં કંઇ સાર હોય તો આ સંસ્થાઓએ ધર્માન્તર કરાવવાની પ્રવૃત્તિ છોડી દઇ માત્ર પરોપકારી કાર્યો ચાલુ રાખે, તો શું તેઓ વધારે ભલું ન કરી શકે અને ખ્રીસ્તી ધર્મનાં મૂળતત્વની સેવા વધારે સારી રીતે ન કરી શકે? હું આશા રાખું છું કે આમ કહેવા માટે તમે મને ઉદ્ધત નહિ લેખો. હું અંતઃકરણપૂર્વક અને વિનયપૂર્વક આ સૂચના કરૂં છું. વળી તમારી પાસે આ વિચાર રજુ કરવા માટે મેં કંઇક અધિકાર મેળવ્યો છે. મેં બાઈબલનો અભ્યાસ કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે. હું મારા ધર્મગ્રંથોમાં તેની ગણત્રી કરૂં છું. મારાં હૃદય ઉપર " સર્મન ઑન ધી માઉંટ " નાં રહસ્યે લગભગ ભગવદ્‌ગીતા જેટલીજ અસર કરી છે. " લીડ કાઈન્ડલી લાઇટ " અને તેના જેવાં બીજાં દૈવી પદો ભક્તિપૂર્વક ગાવામાં હું કોઈ ખ્રીસ્તીથી ઉતરૂં એમ નથી. હું ખ્રીસ્તી ધર્મના જુદા જુદા સંપ્રદાયના ધર્મ પ્રચારકના સમાગમમાં આવ્યો છું, અને તેઓમાંથી કેટલાક સાથે તો હું આજ દિન સુધી મિત્રતા ભોગવવા ભાગ્યશાળી થયો છું. એટલે તમે કદાચ માન્ય કરશો કે મેં ઉપલી સૂચના એક ધર્માન્ધ હિંદુ પેઠે નથી કરી, પરંતુ ખ્રીસ્તી ધર્મ માટે માન ધરાવનાર એક નમ્ર અને નિષ્પક્ષપાત ધર્મના વિદ્યાર્થી તરીકે કરી છે. એમ તો નહિ હોય કે " ગોયી અંટુ ઑલ ધી વર્લ્ડ " એ સંદેશ કંઇક સંકુચિત રીતે સમજવામાં આવ્યો હોય અને તેનો ભાવ ભૂલાઈ જવાયો હોય ? આની તો ના નહિજ પાડવામાં આવે, અને આ હું અનુભવથી કહું છું, કે ઘણા ખરાએ ધર્માન્તર કેવળ નામ-

નોજ કર્યો છે. કેટલાકો ઉપદેશની ઉત્તમતાને લીધે તેમ કરતા નથી, પરંતુ ભૂખમરાને લઇને તેમ કરવા દોરાય છે. અને દરેકની બાબતમાં ધર્માન્તરથી એક એવો દોષ રહી જાય છે કે જે અપરિહાર્ય છે. આ પણ હું અનુભવથીજ કહું છું કે દરેકે દરેક મ્હોટા ધર્મના નવજીવનની પ્રાપ્તિ અને અંતરનો વિકાસ પૂર્ણ રીતે થઈ શકે છે. હવે આ વચન કહેવાટાણે મારી સ્થિતિ ખાંડાની ધાર ઉપર ચાલનાર પુરૂષના જેવી છે. છતાં, મારા વિષયનો આ ભાગ બંધ કરતાં હું એમ કહેવા ઇચ્છું, અને તેમ કરવા માટે હું ક્ષમા નથી યાચતો કે યુરોપમાં અત્યારે વર્તી રહેલા ભયંકર અત્યાચારથી એમ જણાય છે કે શાંતતાની મૂર્તી નેઝરથવાસી જીસસનો સંદેશ યુરોપમાં ભાગ્યેજ સમજવામાં આવ્યો છે, અને વખતે તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા માટે પૂર્વની મદદ પણ લેવી પડે.

ધર્મના વિષયમાં મેં તમારી સહાયતા માંગી છે, અને મારી બતાવેલી રીતે આપવી તમારા હાથમાં છે. પરંતુ રાજકીય વિષયમાં પણ તે મેળવવાની હું આશા રાખું છું. હું નથી માની શકતો કે ધર્મનો રાજકીય પ્રવૃત્તિની સાથે સંબંધ નથી. ધર્મથી છુટી પડેલી રાજકીય પ્રવૃત્તિને શબની પેઠે અગ્નિસંસ્કાર કરવો જોઇએ. ખરી રીતે જોતાં રાજકીય પ્રવૃત્તિ ઉપર તમારી અસર મૂંગે મોઢે પણ કંઈ જેવી તેવી નથી. મને લાગે છે કે ધર્મને રાજકીય પ્રવૃત્તિથી છુટો પાડવામાં આવ્યો ન હતે જેમ થવું હજી પણ ચાલુ છે, તો બંનેની ઘણીવાર થતી જણાય છે એવી અધોગતિ થઈ ન હતે. કોઇ એમ નથી માનતું કે દેશનું રાજકીય જીવન સારી સ્થિતિમાં છે. સ્વદેશી ભાવનાનું પાલન કરતો હોવાથી, હું દેશી સંસ્થાઓ ઉપર મારૂં લક્ષ્ય આપું છું; એટલે હું ગ્રામ્ય પંચાયતોને જ વળગી રહું છું. હિંદ ખરેખર એક પ્રજાસત્તાક દેશ છે, અને તેને લઇનેજ તે અત્યાર સુધી તેના ઉપર કરવામાં આવેલ દરેક પ્રહાર સામે ટકી શકયું છે. રાજા અને

અમીરો પછી તેઓ હિંદી હો કે પરદેશી હો, તેઓ માત્ર કર ઉધરાવવાના પ્રસંગ ઉપર વિશાળ જનસમુહના સંબંધમાં આવતા; અન્યથા તેવું ભાગ્યેજ બનતું. પ્રજા પણ રાજાને રાજાનો ભાગ આપી છુટતી, અને પછી પોતાની રૂચીમાં આવે તેવું ઘણુંએ કરતી. જ્ઞાતિનું વિસ્તૃત બંધારણ પ્રજાની ધાર્મિક જરૂરીયાતો પૂરી પાડતું એટલુંજ નહિ પરંતુ તેની રાજકીય આવશ્યકતાને પણ પહોંચી વળતું. ગ્રામ્યજનો ગ્રામ્ય વ્યવહાર જ્ઞાતિ બંધારણ દ્વારા ચલાવતા; અને તેનાથીજ તેઓ રાજ્યસત્તાના જુલમની સામે થતા. જે પ્રજા જ્ઞાતિવ્યવસ્થા ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ થઇ છે તેમાં વ્યવસ્થા કરવાની અદ્ભુત શકિત નથી એમ કહેવું અઘટિત છે. ગયે વર્ષે હરદ્વારમાં ભરાયલા મ્હોટા કુંભ મેળામાં કોઈ ગયું હતે તો તેને જણાતે કે જે વ્યવસ્થાને લીધે દશ લાખ કરતાં પણ વધારે યાત્રાળુઓને, કોઇ પણ દેખીતા પ્રયત્ન વિના ખોરાક પૂરો પાડવાનું કામ બની શકયું હતું તેવી વ્યવસ્થા રચવામાં કેટલી બધી ચતુરાઈ વાપરવામાં આવી હશે. છતાં અમારામાં વ્યવસ્થા કરવાની શક્તિ નથી એમ કહેવાની પ્રથા પડી છે. જેઓને નવા પ્રકારની કેળવણી મળી છે, તેઓ માટે આમ કહેવું મને લાગે છે કે, અમુક અંશે વ્યાજબી છે. સ્વદેશી ભાવનાના ત્યાગથી અમને બહુ હાની પહોંચી છે. તેને લઇને અમારે ભારે મુશ્કેલી વચ્ચે કામ કરવું પડયું છે. અમે કેળવાયલા વર્ગે અમારૂં શિક્ષણ વિદેશી ભાષા મારફત લીધું છે. પરિણામે અમે અમારા જનસમૂહ ઉપર અસર કરી શકયા નથી. અને જનસમૂહના પ્રતિનિધિ થવા ઇચ્છીએ છીએ, પરંતુ તેમાં અમે નિષ્ફળ નીવડીએ છીએ. લોકો અંગ્રેજી અમલદારોની જેટલી કદર કરે છે તેના કરતાં અમારી કદર વધારે કરતા નથી. આ બેમાંથી એકે વર્ગ તેઓનાં અંતરપટ ઉપર સંસ્કાર પાડી શકતો નથી. તેઓની અભિલાષાઓ અમારી અભિલાષા નથી. એટલે અમારા વચ્ચે અન્તરાય પડયો છે. ખરી રીતે જોતાં તમને જણાશે કે અમારામાં વ્યવસ્થા કરવાની શકિત નથી એમ નથી પરંતુ પ્રતિનિધિઓ

અને જેઓના અમે પ્રતિનિધિ થવા ઇચ્છીએ છીએ તેઓ બંને વચ્ચે સંબંધ નથી. છેલ્લાં પચાસ વર્ષ દરમ્યાન અમને અમારી માતૃભાષામાં શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું હતે, તો અમારા વડીલોને, અમારા નોકર ચાકરોને, અમારા પાડોશીઓને અમારાં જ્ઞાનનો લાભ મળ્યો હતે. બોઝ અને રે જેવાની શોધો રામાયણ અને મહાભારતની પેઠે ઘરઘરનો ખજાનો થઈ પડી હતે. અત્યારે તો, તે શોધો પરદેશીઓએ કરેલી શોધો જેટલીજ લોકોને અજાણી છે. વિષયમાત્રનું શિક્ષણ માતૃભાષાદ્વારા આપવામાં આવ્યું હતે, તો હું એમ કહેવા હિંમત કરૂં છું કે તેનો વિકાસ આશ્ચર્યકારક રીતે થયો હતે. ગ્રામ્ય સુખાકારી અને એવા બીજા પ્રસ્નોનો નિવેડો ક્યારનો આવી ગયો હતે. ગ્રામ્ય પંચાયતો અત્યારે વિશેષ રીતે જીવન્ત સંસ્થાઓ બની હતે. અને હિંદ અત્યારે પોતાની પરિસ્થિતીને અનુકુળ એવું સ્વરાજ્ય ભોગવી રહ્યું હતે, અથવા તો ભોગવવાની તૈયારીમાં હતે; અને તેની પવિત્રભૂમિ ઉપર યોજનાપૂર્વક થતી ખુનામરકી જોવાનો શરમાવનાર પ્રસંગ આવ્યો ન હતે. ભૂલ સુધારવા માટે હજી પણ મોડું થયું નથી; અને તમે ઇચ્છો તો તમે તે કામમાં મદદ કરી શકો અને જેવી મદદ તમારાથી થશે તેવી બીજી કોઈ એક કે અનેક સંસ્થાઓથી પણ નહિ થાય.

હવે હું સ્વદેશીનો છેલ્લો ભાગ હાથ ધરૂં છું આર્થિક અને ઔદ્યોગિક જીવનમાં સ્વદેશીનો ત્યાગ કરવાથી દેશને હાની પહોંચી છે. લોકોની અત્યંત ગરીબાઈ તેને આભારી છે. હિન્દની બહારથી એક પણ જણસ વ્યાપાર અર્થે અહીં લાવવામાં આવી ન હતે, તો હિન્દ આજે દહીં દુધથી છલકાતી ભૂમિ થઈ રહી હતે. પરન્તુ તેવું ભાગ્યજ ન હતું. આપણે લોભી બન્યા હતા. ઈંગ્લાંડનું પણ તેમજ હતું. ઈંગ્લાંડે હિંદ સાથે સંબંધ દેખીતે રીતે કુદૃષ્ટિથી બાંધ્યો હતો; પરન્તુ હવે સબંધ ચાલુ રાખવામાં તેની દૃષ્ટિ તેવી નથી રહી. તેણે પોતાની નીતિ જાહેર કરી છે કે હિંદી-

ઓના હિત માટેજ તે હિંદને સંભાળે છે. જો આ ખરૂં હોય, તો લેંકેશાયરે વચ્ચે આવવું નહિ જોઇએ. અને જો સ્વદેશી સિદ્ધાંત સંગીન હોય તો લેંકેશાયરને વચ્ચેથી ખસી જવામાં કંઇ નુકસાન નહિ થાય, જો કે ક્ષણભર તો તેને ધક્કો પહોંચવા જેવું લાગશે ? વેર લેવાના ભાવથી ઉપાડવામાં આવેલી બૉયકૉટની ચળવળ જેવી સ્વદેશીની ચળવળ હું લેખતો નથી. હું તો તેને સૌ કોઇને પાળવાનાં ધાર્મિક નિયમ તરીકે માનું છું. હું અર્થશાસ્ત્રી નથી; પણ મેં કેટલાક એવા ગ્રન્થો વાંચ્યા છે કે જેના ઉપરથી મને જણાય છે કે ઇંગ્લાંડ પોતાને જોઇતી બધી વસ્તુઓ ઉપજાવીને પોતાનું પોષણ કરી શકે એમ છે. આ વાત સાવ હસી કાઢવા જેવી લાગશે. અને તેમાં સત્ય ન હોઇ શકે એનો સૌથી સરસ પુરાવો આ આપવામાં આવશે કે દુનિયાના સૌથી મ્હોટા આયાત કરનારા દેશોમાંયલો તે એક છે. પરન્તુ, હિંદ પોતાનો નિભાવ ન કરી શકે ત્યાંસુધી લેંકેશાયર કે પછી બીજા કોઇ દેશની ઉપાધી કરવી તેના માટે શકય નથી. અને પોતાની હદમાંજ પોતાની જરૂરીઆતોને પહોંચી વળવા માટે જોઇતી દરેક વસ્તુ તે પેદા કરે અને તેમ કરવામાં તેને મદદ કરવામાં આવે તોજ હિન્દ પોતાનો નિભાવ કરી શકે. ગાંડી અને નાશકારક હરિફાઇ, જે અંદર અંદર લડાવી મારે છે, જે ખાર અને બીજા અનેક દોષોને પોષે છે, તેનાં વમળમાં હિન્દને પડવાની જરૂર નથી, હિન્દે પડવું નહિ જોઇએ. પરન્તુ, તેના મ્હોટા કરોડાધિપતિઓને દુનિયાની સાથે હરિફાઇમાં ઉતરતાં કોણ રોકી શકશે ? ખચિત કાયદાથી તેમ થઇ શકશે નહિ. છતાં પ્રજામતનું દબાણ અને યોગ્ય શિક્ષણ મનમાનતું ઘણુંએ કરી શકે એમ છે. સાળનો ઉદ્યોગ મરવા પડયો છે. ગયે વર્ષે મારી મુસાફરી દરમ્યાન જેટલા બને તેટલા વણકરોને મળવા મેં ખાસ પ્રયત્ન કર્યો હતો. તેઓની સંખ્યામાં ઘટાડો થતો જોઇ તથા એક પછી એક કુટુંબને એક વખત આબાદી ભોગવતા આબરૂદાર ધંધામાંથી ફારેગ થતા જોઇ, મારુ હૈયું પીડાયું હતું. આપણે

સ્વદેશી સિદ્ધાંતનું પાલન કરતાં હોઇએ તો તમારી અને મારી આ ફરજ છે કે આપણી જરૂરીઆતો પૂરી પડી શકે એવા પાડોશીઓ શોધી કાઢવા જોઇએ. તથા જેઓને તે કામ કરતાં નથી આવડતું તેઓને તે શિખાડવું જોઇએ. આ કહેવા ટાણે હું એમ માની લઉં છું કે આપણા કેટલાક એવા પાડોશીઓ છે કે જેઓ ઉપયોગી ધંધાની શોધમાં છે. આમ થશે ત્યારેજ હિન્દનું દરેક ગામડું પોષણ અને રક્ષણ માટે પોતા ઉપરજ આધાર રાખતું બનશે, અને જે વસ્તુની સ્થાનિક પેદાશ નહિજ હોય તેવીજ જણસોની આયાત તથા નિકાસ કરશે. આ બધામાં તમને ઘેલછાઈ જણાશે. ગમે તેમ હો, પણ હિંદ તો ઘેલો દેશ છે. કોઈ માયાળુ મુસલમાન પીવા માટે ચોખ્ખું-પાણી આપવા તૈયાર હોય તોય તે ન લેતાં તરસ વેઠી પોતાનું ગળું સૂકવી નાંખવું, એ ગાંડાઇજ છે. છતાં હજારો હિંદુઓ મુસલમાનનાં ઘરનું પાણી પીવા કરતાં તરસથી મરી જવું પસંદ કરેછે. આજ ઘેલા માણસોને જો એક વખત એવી ખાતરી થઇ જાય કે તેઓનો ધર્મ માત્ર હિન્દમાંજ બનેલાં કપડાં પહેરવાનો અને હિન્દમાંજ ઉત્પન્ન થયેલો ખોરાક લેવાનો છે, તો પછી તેઓ બીજા કોઇ કપડા પહેરવાને અથવા બીજો કોઇ ખોરાક લેવા લલચાશે નહિ. લૉર્ડ કર્ઝને ચા પીવાનો રીવાજ દાખલ કર્યો. પ્રજા આ નુકસાનકારક વસ્તુનો ભોગ થઇ પડતી જણાય છે. તેણે સેંકડોં અને હજારો સ્ત્રીપુરૂષોની હોજરીને નુકસાન પહોંચાડયું છે, અને તે તેઓની ટુકી આવક ઉપર એક વધારે પડતા બોજારૂપ થઈ પડી છે. લૉર્ડ હાર્ડિંજ સ્વદેશીની પ્રથા દાખલ કરે તો લગભગ આખું હિંદ પરદેશી માલને ત્યાગજ કરે. ભગવદ્ગીતામાં એક એવો શ્લોક છે કે જેનું તાત્પર્ય આ છે કે લોકો શિષ્ટોના પગલે ચાલે છે. પ્રજાનો વિચારશીલ વર્ગ સ્વદેશી વ્રત અંગીકાર કરે,—જો કે તેમ કરવા જતાં તેને થોડોક વખત ઘણી અગવડતા વેઠવી પડે એમ છે,—તો આ દોષ દૂર કરવો સહેલો છે. જીવનની કોઇ પણ પ્રવૃત્તિમાં કાયદો વચ્ચે પડે એ મને ઇષ્ટ નથી

કાયદો ગમે તેવો હોય તો પણ તે એક પ્રકારનું અનિષ્ટજ છે. તેમ છતાં, પરદેશી માલ ઉપર કડક આયાત વેરો નાખવામાં આવે તો હું તેને ચલાવી લઇશ બલકે વધાવી લઇશ, તેનો બચાવ કરીશ. નાતાલના બ્રિટિશ સંસ્થાને, મોરિસિયસ નામના બીજા બ્રિટિશ સંસ્થાનમાંથી આવતી ખાંડ ઉપર જગાત નાખી પોતાના ખાંડના ઉદ્યોગનું રક્ષણ કર્યું હતું. હિંદનો વ્યાપાર હિંદની મરજી ઉપરાંત અરક્ષિત રાખી ઈંગ્લાંડે હિન્દના સંબંધમાં પાપ કર્યું છે. તેમ કરવામાં વખતે તેને અમૃત મળ્યું હશે, પરન્તુ આ દેશને તો તે ઝેરરૂપ થઇ પડયું છે.

ઘણીવાર એમ કહેવામાં છે કે આર્થિક જીવનમાં તો હિન્દ સ્વદેશીનો સ્વીકાર કરી શકે એમ નથી. જેઓ તરફથી આ વાંધો રજુ કરવામાં આવે છે તેઓ સ્વદેશીને જીવનના એક નિયમ તરીકે નથી ગણતા. તેઓની નજરે આ કેવળ દેશાભિમાનથી પ્રેરાયલો પ્રયત્ન છે, અને તેમાં કોઇ પણ જાતનો આત્મત્યાગ કરવો પડે તો તે છોડી દેવા જેવો છે. આગળ આપવામાં આવેલાં લક્ષણ પ્રમાણે, સ્વદેશી એક ધાર્મિક નિયમ છે, અને કદી કોઈ વ્યક્તિને શારીરિક અગવડ પેઠવી પડે તોપણ તેનો વિચાર કર્યા વિના તેનું પાલન કરવાનું છે. અને તેમ કરવા જતાં, એક સોઇ કે ટાંચણી વાપરવી છોડી દેવી પડે,--કારણ કે આ વસ્તુઓ હિન્દમાં નથી બનતી,--તો તેથી આપણને મુંઝવણ થવી ન જોઇએ. સ્વદેશી વ્રત પાળનાર સેંકડો જણસો જે આજે તેને જરુરની જણાય છે તે વિના ચલાવી લેતાં શીખે છે. વળી, સ્વદેશી ધર્મ પાળવો શકય નથી એવી દલીલ કરી જેઓ સ્વદેશી છોડી દેછે તેઓ ભૂલી જાય છે કે સ્વદેશી તો એક લક્ષ્ય છે જેની પ્રાપ્તિ માટે એક સરખો પ્રયત્ન કરવાનો છે. આપણાં દેશમાં મળી શકતી ન હોય એવી વસ્તુઓ માટે હાલ તુરત તો છૂટ મૂકી, અમુક નકકી કરેલી વસ્તુઓના સંબંધમાં આપણે સ્વદેશીનું પાલન કરશું, તો પણ આપણે આપણાં લક્ષ્ય ભણીજતા થશું.

સ્વદેશી સામે રજુ કરવામાં આવતા વાંધાઓમાં હવે એકજ વાંધાનો વિચાર કરવો બાકી છે. વિરોધીઓ તેને એક અતિ સ્વાર્થી નિયમ તરીકે ગણે છે, અને કહે છે કે તેને માટે ચઢીઆતાં નીતિશાસ્ત્રમાં પ્રમાણ નથી. તેઓનાં મને તો સ્વદેશીનું પાલન કરવું એ જંગલી દશા પાછી સ્વીકારવા સમાન છે. હું આ દલીલનું વિસ્તારથી પૃથક્કરણ કરવા ઇચ્છતો નથી. છતાં હું એટલું જણાવીશ કે સ્વદેશીએ એકજ એવો સિદ્ધાંત છે કે જે નમ્રતા અને પ્રેમને અનુકૂળ છે. હું મારાં કુટુંબનેજ મારા પ્રયત્નનું લક્ષ્ય બનાવું, અને તેમ કરીને હું એમ માનું કે આખા રાષ્ટ્રની સેવા કરૂં છું, બલ્કે આખી માણસ જાતની સેવા કરૂં છું, તો તે વધારે સારૂં કહેવાય આમાંજ નમ્રતાછે, આમાંજ પ્રેમ છે. કર્મના સારાસારનો નિર્ણય વૃત્તિ ઉપરથી કરાય છે. બીજાઓને હું પીડા કરતો હોઉં છતાં તે ઉપર ધ્યાન આપ્યા વિના મારાં કુટુંબની સેવા કરવી મારા માટે શકય છે. જેમ કે, હું એક એવું કામ લઉં કે જેને લઇ હું લોકો પાસેથી પૈસા કઢાવી શકું, અને તેમ કરી હું પૈસાદાર બનું અને પછી કુટુંબની ઘણીએ અઘટતી ઇચ્છાઓ પૂરી પાડું. આમ કરવાથી હું નથી સેવા કરતો કુટુંબની કે નથી કરતો રાજ્યની. અથવા, હું એમ માનું કે મારા તથા જેઓ મારા ઉપર આધાર રાખે છે તેઓનાં ભરણ પોષણ માટે કામ કરવા વાસ્તેજ ઇશ્વરે મને હાથ પગ આપ્યા છે તો પછી હું મારૂં તથા જેઓ ઉપર હું સીધી અસર કરી શકું તેઓનું જીવન એકદમ સાદુ કરી નાખું. આમ કરવાથી બીજા કોઇને હાની કર્યા વિના હું મારા કુટુંબની સેવા કરૂ છું. દરેક જણ આવા પ્રકારનું જીવન અંગીકાર કરે તો આપણું રાજ્ય તરતજ આદર્શ રૂપ બને. બધા આ સ્થિતીએ એક વખતેજ નાંહ પહોંચી શકે. પરન્તુ આપણાંમાથી જેઓને આમાં સત્ય જણાય છે અને જેઓ તેને અમલમાં મૂકે છે, તેઓ તે પુણ્યશાલી દિવસ કયારે આવશે તેનો ખ્યાલ અચૂક રીતે કરશે તથા તે

જલ્દીથી આવી એમ કરશે. જીવનરેખા આ પ્રમાણે દોરવાથી બીજા બધા દેશોને બાતલ કરી હિંદની સેવા કરતો જણાવા છતાં, હું બીજા કોઇ દેશને નુકસાન પહોંચાડતો નથી. મારૂ દેશાભિમાન વ્યાપક તેમ અભિવ્યાપક છે. મારી જન્મભૂમિની સેવામાં હું મારૂ ચિત્ત પૂર્ણ નમ્રતાથી પરોવું છું એટલે તે વ્યાવર્તક છે. પરન્તુ મારી સેવા સ્પર્ધા કે વિરોધ રૂપે નથી; એટલે તે અભિવ્યાપક છે. 'તમારી પ્રવૃત્તિ એવી રીતે ગોઠવો કે જેથી તમારા પોડોશીને ખલલ ન પહોંચે;' આ સૂત્ર કેવળ કાયદાનુંજ નથી, પરન્તુ એતો જીવનનો એક મહાન નિયમ છે. અહિંસા અથવા પ્રેમના યોગ્ય પાલનની એ કુંચી છે, તમે એક મહાન ધર્મના રક્ષકો હોઈ નવી પ્રથા પાડી શકો છો, આચારથી તમારા ઉપદેશને પાવન કરી તમે લોકોને સમજાવી શકો છો કે દ્વેષભાવથી પોતાનુ દેશાભિમાન મારે છે, પરન્તુ પ્રેમભાવથી પોતાનું દેશાભિમાન તારે છે.

Printed by M. N. Kulkarni, at the Karnatak Printing Press, 434Thakurdwar, & Published by S. G. Banker, Krishna Building, Hornby Koad Bombay.